

O rodu i pravu

Nedavno je u okviru jednog međunarodnog istraživačkog projekta objavljen čitav niz knjiga koje su, iako prevashodno pripadaju pravnoj struci i njoj su namenjene, od velikog interesa i za sociologe. Reč je o projektu „New Quality in Education for Gender Equality – Strategic Partnership for the Development of Master’s Study Program Law and Gender (LAWGEM)”, koji je, u periodu 2019-2022, realizovao Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, kao predvodnik konzorcijuma u kojem je bilo još četiri univerziteta – Örebro iz Švedske, Univerzitet Sarske oblasti (Nemačka), Univerzitet u Kadisu (Španija) i rimski LUMSA, a pod rukovodstvom prof. dr Dragice Vujadinović.

Kako je osnovni cilj projekta bilo stvaranje programa master studija iz oblasti prava i roda, glavni pisani rezultat je udžbenik *Gender Competent Legal Education*, urednika Dragice Vujadinović, Mareike Fröhlich i Thomasa Giegericha, koji se pojavio 2023. godine kao deo edicije Springer Textbooks in Law. Nastavni program Master’s Study Program Law and Gender (LAWGEM) imao je, inače, svoju premijeru u pilot-verziji u proleće 2023. godine na Pravnom fakultetu UB.

No, osim udžbenika, i ne računajući u ovoj prilici brojne prateće aktivnosti u okviru projekta (konferencije, okrugle stolove, radionice i letnje škole, empirijsko istraživanje stavova nastavnika pravnih fakulteta, akademske

članke, te uspostavljenu pravnu kliniku */legal clinic/* za rodnu ravnopravnost), pojavilo se tokom 2022. i 2023. još šest tematskih zbornika radova. Četiri od njih – 1) Dragica Vujadinović, Antonio Alvarez de Cuvillo, Susanne Strand (eds.) *Feminist Approaches to Law – Theoretical and Historical Insights*; 2) Marko Davinić and Svetislav Kostić (eds.), *Gender-Competent Public Law and Policies*; 3) Ivana Krstić, Marco Evola, Maria Isabel Ribes Moreno (eds.), *Legal Issues of International Law from a Gender Perspective*; i 4) Gabriele Carapezza Figlia, Ljubinka Kovačević, Eleonor Kristoffersson (eds.), *Gender Perspectives in Private Law* – objavljeni su u sklopu novopokrenute edicije *Gender Perspectives in Law*, čije su urednice profesorka PF UB Dragica Vujadinović i Ivana Krstić, kod iste izdavačke kuće, Springer. Kao posebno izdanje Pravnog fakulteta pojavio se dvojezični zbornik Ljubinka Kovačević, Dragica Vujadinović, Marco Evola (eds.), *Ukrštena diskriminacija žena i devojčica sa invaliditetom i instrumenti za njihovo osnaživanje / Intersectional Discrimination of women and girls with disabilities and means of their empowerment*, kojem je prethodio skup na PF. Na sličan način nastala je i knjiga Isabel Ribes Moreno, Teresa Pontón Aricha (eds), *Law and Gender in Education and Practice*, Thomson Reuters / Aranzadi, 2022, koja je rezultat konferencije održane na Univerzitetu u Kadisu.

To, međutim, nije sve. U toku je rad na još nekoliko zbornika za istu Springerovu ediciju – za dva, o feminističkim pravnim teorijama i o rodnom aspektima pravosudnog sistema, izbor priloga je već napravljen, a planirane su i knjige o feminističkim političkim inicijativama i pokretima (v. poziv za radove: <http://www1.ius.bg.ac.rs/2023/08/21/the-call-for-papers-for-the-book-feminist-legal-and-political-practices-the-contemporary-interplay-of-gender-intersectionality-and-diversity/>), rodnoj perspektivi u medicinskom pravu, rodno zasnovanom nasilju, rodno osetljivom budžetiranju itd. Kod svake od tih kolektivnih publikacija okosnicu autorskog tima čine učesnici na projektu LAWGEM, a potom se krug proširuje otvorenim pozivima upućenim naučnicima širom sveta. Na taj način raste ne samo broj saradnika, nego i obuhvat kompetencija i tema, kao i geografskih područja koja su pokrivena. Do sada je svojim priložima u zbornicima učestvovalo više desetina autora iz različitih zemalja i sa gotovo svih kontinenta. Ova edicija zato predstavlja dragocen primer pozitivne dinamike akademske saradnje, gde se zajednički rad u okviru jednog projekta pretvara u zamajac koji donosi i dodatne plodove, znatno preko prvobitno zadatih okvira. To je značajna tekovina koja može svima da nam posluži kao uzor.

Cilj projekta bio je, u najširem smislu, poboljšati kvalitet pravničkog obrazovanja da bi se, unapređenjem pravne prakse, doprinelo pravednijem društvu. Pošlo se od uverenja da ulagati danas u rodno senzitivno obrazovanje budućih advokata, sudija, tužilaca, službenika u upravi, članova parlamenta i vladinih tela, znači da će oni sutra donositi bolje zakone, a pravo tumačiti i primenjivati potpunije

i uz veće poštovanje principa ravnopravnosti. A potreba za rodno osetljivim pristupom nije nešto što se u ovu oblast unosi spolja već proističe iz vrednosti i normativnih standarda samog modernog prava, kao što su jednako poštovanje i zaštita za sve, jednake šanse i odsustvo diskriminacije.

Edicija *Rodne perspektive u pravu*, kao što u svom uvodu objašnjavaju urednice, „predstavlja sistematski pokušaj da se pruži sveobuhvatno rodno kompetentno pravno znanje”, što podrazumeva „preispitivanje različitih oblasti prava sa stanovišta rodne ravnopravnosti“ (str. v prvog zbornika). Polaznu tačku čini konstatacija da postoji „duboka i trajna ukorenjenost odnosa moći i rodno zasnovane heteronomije u društvenim odnosima“, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, te da je i mejnstrim pravne teorije, znanja i prakse naklonjen muškarcima i oblikovan muškim iskustvom (*malestreamed*). Čak i danas, u modernim sekularnim pravnim porecima i uprkos ostvarenim krupnim koracima emancipacije, „elementi patrijarhalnog nasleđa opstaju ... ili u sadržaju zakonodavstva, ili u njegovom sprovođenju i tumačenju“ (udžbenik, str.2). Uz to, pravničko obrazovanje odlikuje se, zbog svog normativnog karaktera, svojevrsnim „strukturnim konzervativizmom“. Imajući sve to u vidu, namera je „rekonstruisati pravno obrazovanje iznutra“, tako što će se feministička kritička misao uvesti u mejnstrim ne bi li ga promenila (isto, str.8).

Ako se detaljnije pogleda sadržaj pojedinih publikacija, prva i najvažnija od njih je udžbenik. U njegovoj izradi učestvovalo je čak pedesetak autora iz različitih zemalja i obuhvaćen je širok spektar tema koje pokrivaju sve oblasti prava – od teorije do prakse, od istorije do savremenosti. Tekst,

koji zaprema preko sedam stotina strana, organizovan je u tri segmenta (opšti nivo, pravo u javnoj sferi, pravo u privatnoj sferi), a poglavlja obrađuju teme kao što su: feminističke pravne teorije, rodna perspektiva na pravnu istoriju, ljudska prava, javno i privatno pravo, krivično, međunarodno i evropsko pravo, poresko pravo, radno pravo, javne politike, ekonomija i biznis itd. Svaka lekcija opremljena je didaktičkom aparaturom (ilustrativnim primerima, sažecima, ključnim tačkama, pitanjima za proveru znanja, literaturom za dalje čitanje).

Preostale publikacije, u izvesnom smislu, proširuju i produbljuju teme koje su sažeto predstavljene u poglavljima udžbenika. Mogu se pomenuti, na primer, zakonodavstvo, kroz istoriju i danas: (ne)jednak tretman žena i muškaraca u zakonskim propisima, počev od onog elementarnog – da li žene imaju status punopravnog pravnog subjekta, a posebno je obrađeno pravo glasa. Zatim, prepoznavanje i inkriminacija specifičnih prestupa koji su posebno usmereni ka ženama (narочito seksualno nasilje, zlostavljanje i uznemiravanje); istorija i tekovine (pravne) borbe protiv diskriminacije; kontekst ljudskih prava (ženska prava kao ljudska prava); LGBT prava; pravna regulacija prostitucije. Posebnu oblast čini pitanje da li se u društvu prepoznaju i u kojoj meri se uzimaju u obzir rodno diferencijalni efekti zakonâ i politikâ (javne politike, porezi, porodično pravo, radno pravo itd). Sledeća velika oblast jeste prisustvo i moć samih žena u pravnoj nauci i pravosudnom sistemu – od visokog pravnog obrazovanja i akademsko-istraživačkog bavljenja pravom, preko advokature, do korpusa sudija i tužilaca. Tu su i prikaz upliva feminizma kao kritičke perspektive, kroz femini-

stičku jurisprudenciju i feminističku političku i društvenu teoriju, te, najzad, rasprava o feminističkoj metodologiji u pravnim i društvenonaučnim istraživanjima, prikupljanju i kritici podataka.

Osim udžbenika, koji je prirodno mesto ulaska za svakog ko želi da se uputi u ovu temu, knjige koje mogu biti posebno interesantne sociolozima jesu prvi i četvrti zbornik Springerove edicije, kao i knjiga o problematici invaliditeta – što, svakako, ne znači da u ostalima nema vrednih sadržaja. Prvi zbornik, *Feministički pristupi pravu – teorijski i istorijski uvidi* pruža teorijsku podlogu za čitavu ediciju. U njemu se polazi od uverenja da je neophodno suprotstaviti se „rodnom slepilu“ glavnine pravne i političke teorije, jer su naizgled univerzalne kategorije političke i pravne misli još uvek opterećene nejednakim odnosima moći među rodovima. U knjizi se stoga kritički preispituju dominantni oblici pravnog znanja i nude alternativni, rodno osetljivi pogledi na istu materiju (bazirani, između ostalog, na kritičkoj pravnoj teoriji, rasno-kritičkom feminizmu i kvir pravnoj teoriji). Teza da se za savremeno pravo, utemeljeno u ideji ljudskih prava, ne može reći da je dostiglo civilizacijski standard dok u sam svoj glavni tok ne uključi i ženska prava i rodnu ravnopravnost, i dok se ne uklone oblici rodne pristrasnosti i diskriminacije u pravnim sistemima, može se uzeti kao opšti pledoaje kako za ovaj konkretni zbornik, tako i za čitav istraživački poduhvat. Četvrti zbornik u ediciji bavi se rodnim aspektima privatnog prava i obrađuje teme kao što su (neplaćeni) kućni rad, prava deteta, radno pravo i tržište rada, seksualno zlostavljanje na radnom mestu, porodično pravo, te odnos nacionalnih i međunarodnih

propisa u pogledu regulacije privatne sfere. Najzad, sociološku relevantnost knjige o rodnim aspektima diskriminacije osoba s invaliditetom, koja najdirektnije operacionalizuje perspektivu interseksionalnosti, inače uočljivu poput crvene niti i u ostalim rezultatima ovog projekta, nije potrebno posebno ni obrazlagati.

Iz sociološkog ugla, korisnost bogatog sadržaja koji ovaj niz publikacija donosi ide u nekoliko pravaca, od kojih će ovde biti pomenuti samo neki. Najopštije govoreći, pravo daje okvir društvenom životu, bilo tako što se uspostavljanjem i poštovanjem zakonskih normi u institucionalnom smislu konstituiše društveni poredak, bilo tako što, kršenjem normi, nastaju fenomeni kojima se potom bave sociologija devijantnog ponašanja i kriminologija. Takođe, gotovo sva centralna sociološka pitanja – odnosi moći, dominacija, nejednakost, radni odnosi i ekonomija, kolektivni identitet, diskriminacija – imaju svoju istaknutu pravnu dimenziju, o kojoj sociolozi najčešće ne razmišljaju mnogo, niti se u nju pokušavaju uputiti, a o kojoj se ovde može dosta saznati. Nadalje, u ovim publikacijama pronalazimo podatke i diskusije koje osvetljavaju sociološki inspirativna pitanja *normativnosti prava* – pravo uvek artikuliše i ozvaničuje zacrtane, neizbežno i ideološki utemeljene vizije društvenog uređenja i razvoja, jedno „treba da“ – i *prime ne prava* na društvo, a naročito sudara poželjnog/propisanog i onog tradicijski zadatog, inertnog, za šta je teren rodnih odnosa i ženskih prava posebno ilustrativan. Tu su i *nejednaki efekti*

zakonskih propisa na muškarce i žene, *društveni uzroci* (u patrijarhalnim odnosima moći) socijalnih problema koji potom postaju predmet pravne regulacije, ili *društvena uslovljenost rodne pristrasnosti* samih zakonskih normi i njihovog faktičkog sprovođenja u sudskoj i policijskoj praksi.

Na kraju, još tri dobre strane ovog projekta zaslužuju da budu pomenute. Prvo, o ovim temama se u našoj sredini dosad pisalo uglavnom u vanakademsom kontekstu nevladinih organizacija, međunarodnih tela, državnih agencija i sličnih oblika *policy-orientisane* proizvodnje znanja, dok ovde vidimo dobar primer naučnog bavljenja istim pitanjima. Drugo, što se tiče dimenzije međunarodne saradnje i mesta domaće nauke u svetskim okvirima, projekt svedoči da je i kod nas već formirano jedno jezgro pravnih stručnjaka koji razumeju važnost ovih tema, pokazuje integrisanost naše pravne nauke u međunarodne tokove i ujedno toj internacionalizaciji dodatno doprinosi. I treće, poseban kvalitet i javni značaj čitavog poduhvata ogledaju se u činjenici da je veći deo rezultata projekta (udžbenik i dva zbornika, radovi sa konferencija i okruglih stolova, nastavni materijali, snimci predavanja, rad pravne klinike i drugo) dostupan u otvorenom pristupu na internetu, na platformi za celoživotno učenje LAWGEM (<http://llp-lawgem.ius.bg.ac.rs/>), koja sačinjava jedan od najvažnijih, i uspešno ostvarenih, planiranih ishoda projekta.

Ivana Spasić